УДК 113

ФЕНОМЕНАЛЬНІСТЬ ЕТНІЧНИХ АРХЕТИПІВ СВЯЩЕННОГО

Г.С. Лозко
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв

Стаття присвячена проблемі етнорелігійних уявлень про макро- і мікрокосм, де людина розглядається як невід'ємна частина Бога. Віра в божественне народження народу, міфологема єдності духовного з матеріальним язичницьких релігій і християнське уявлення про Бога як відірвану від природи сутність розглянуті як бінарні опозиції. Етнічні архетипи священного – залишаються стійким компонентом релігійного сприйняття світу, незалежно від догматів світових релігій.

Ключові слова: етнорелігія, етногонія, генотеїзм, мікрокосм, макрокосм, космогонічний міф.

Божественне народження – одна з головних засад етнічних релігій, притаманна і Рідній Вірі українців, беручи свій початок з давньоруського язичництва і ґрунтується на легендах про кровну спорідненість слов'ян з Богами. Про це згадує „Слово о полку Ігоревім", де русичі – „Дажбожі внуки", віщий Боян – „Велесовий внук". Саме такі архетипові уявлення про належність народу до божественної сім`ї мають феноменальний характер, і здатні створювати силове поле етнічного менталітету, що виявляється в священному ставленні до засад етносу.

Етногонія (від грец. *етнос* – народ і *гонія* – народження, походження). На перший погляд це поняття видається тим самим, що й етногенез, однак це не тотожні явища. Як зазначає Ю. Римаренко**,** етногенез відображає *процес* „складання, утворення, формування того чи іншого народу, його оформлення як етносу (тобто спільності, що відрізняється від усіх інших)", а етногонія – „*момент* самого виникнення (появи) даного народу" [*8*, 61].

Таким чином, етногонія виявляється чи не найближчою до спільних родових міфів про походження етносу, що є суто етнорелігійним явищем. Багато народів мали власні етногонічні уявлення, до яких можемо віднести і найдавніші форми тотемізму (походження від божественної тварини, чи рослини), і новіші вірування про походження народу від Богів. Цікавим з точки зору „теїстично-тотемістичного" родоводу є поетичний переспів міфу про походження русичів від Дажбога і Корови Замунь: „Дажбог нас народив від Корови Замунь, і були ми кравенці і скіфи, анти, руси, боруси і сурожці, і так стали діди русове" [*7*, 7-Є]. Фрагмент цього міфа також зберігся в іншому тексті, де йдеться про перебування душ праотців у „Сварзі синій" (у Раю): „Тут бо Корова Замунь іде до поля синього і починає їсти траву ту і молоко давати. І тече те молоко до хлябів і світить уночі звіздами над нами..." [*7*, 8(2)].

На думку В. Шаяна, культ небесної Корови бере свій початок від давньоарійських уявлень про Сонце чи Ранню Зорю, які порівнюються з коровою: „Образ цієї Живительки втілений у мітологічну Корову, Добру Матір, яка живить цілі покоління благодаттю свого молока". Він ототожнює її з авестійськими Земе-Замін або Заміят – „це жива душа Землі, якої метафізична основа і *істота* (*сутність* – Г. Л.) живе вічно в небесах Агура-Мазди. В цих небесах, подібно, як у Сварозі, живуть Ідеї-Сили і Творчі Духи всіх Потуг Світу... Це вона творить Молочну Дорогу і дає Життя Землі і Небесам" [*10*, 110]. В. Шаян доводить, що етимологічно ім'я Замунь близьке до слов'янського *земля* (укр.), і *замін* (давн. і-є.). Отже, тут найдавніша космогонічна пара: Дажбог (уособлення небесного вогню) і Корова Замунь (уособлення земної вологи).

Можна простежити також зв'язок етногонії з етнорелігією на прикладі скіфо-сарматських та східнослов'янських вірувань. Як відомо з Історії Геродота, легендарний Скіф, родоначальник народу скіфів, був народжений Змієногою Дівою, дочкою Дніпра, від Зевса (аналог Сварога чи Перуна). В основі родовідного міфу прабатька Таргітая – та сама найархаїчніша космогонічна пара: Вода (земноводна мати) і Вогонь (небесний отець). У третьому варіанті міфу скіфи народжуються від культурного героя Геракла і тієї ж Богині-Діви [*3*, 181-182]. Те, що Геродот наводить три варіанти скіфського родовідного міфу, дає нам змогу прослідкувати шлях його трансформації від – божественного першопредка, до першопредка етнічного культурного героя (людини). Що

характерно, самі греки вважали Геракла „скіфським” героєм, про що свідчить напис на кам’яній стелі „Гереклес Склавенс” [*6*, 205, 211].

Як зазначає М. Гримич, „дуже часто у синкретичній свідомості культурний герой виступає одночасно і в ролі *деміурга*, і в ролі першопредка, як правило, тотемного першопредка” [*4*, 251]. В етнічних релігіях „ідеальним першоначалом” (за Платоном), етнотворчою силою, як правило, виступає Бог, або богочоловік (етнічний культурний герой). Показово, що семантика грецького слова *demiurhos* – майстер, художник, митець. Таку ж семантику мають і ведійський Тваштар (творець, золоторукий майстер), і слов’янський Сварог.

Ці засади докладно розвинуті у Велесовій Книзі (тут я не торкатимусь проблем встановлення її авторства, а розглядатиму її як текст, що містить виклад язичницьких уявлень про світ): „Славимо Дажбога і буде він наш *кровний* заступник від Коляди до Коляди” (дошка 15-А). Йдеться про родову (кровну) спорідненість русів з Дажбогом. Далі читаємо, що Боги Прави „є нашими Праотцями, бо ж се ми походимо від Дажбога і стали славними від славлення Богів наших” (дошка 24-В); „Боги наші суть великі *родичі*” [*7*, 33].

Етнічна легенда про народження Дажбожих онуків передує християнському „непорочному зачаттю”, яке розуміють буквально. Язичницькі Рожаниці, запліднені Дажбогом (духовною субстанцією), народжують Дажбожих отрочат, яких приносить Велес (Бог земного, матеріального світу). Міфологема єдності духовного з матеріальним оформлена поетичною легендою, без якої немислима будь-яка релігія. Русичі у Велесовій Книзі також називаються „синами Перуна”, „внуками Сварожими”, „дітьми Сонця”, „синами Творця”. Етногонічний міф виховує гордість за своє походження, почуття національної гідності, людську самоповагу взагалі.

Усвідомлення свого божественного походження відіграє величезну виховну роль, цілком протилежну християнському „рабському” походженню всіх народів, яке спонукає до покори, страху, почуття безвиході. Рабство було противне слов’янам. Як писав М. Грушевський, іноземні мандрівники „оповідають про сю Русь, що вона ніколи не піддається ворогам, а в останній біді сама себе забиває, бо вірить, що хто був невільником на сім світі, буде ним і по смерті” [*5*, 15].

В. Шаян вважав, що „Життя народу як нації починається від її самоусвідомлення. Міт про Божественне народження є саме *моментом* народження нації, її Божество є відбитком пізнання її духової природи” [*10*, 87]. Божественне походження народу мислитель пов’язує з системою *генотеїзму* як поняттям родоводу Богів і їхніх онуків людей. Він пише, що Всесвіт – „Це все є Сварог у безкінечній многопроявності своєї істоти. Він є один і безкінечно множественний у своїх проявах, у своїй творчості. Божественне походження народу – це його духовна метрика народження. У приналежності до Божества, як його синів, нарід визначає і творить свою духовну сутність” [*10*, 62].

„Найвище щастя людини в її Роді. А цей Рід Божественний... Ти є сином твого Бога!” – таке уявлення про родовід дає народові віру у власні сили, прагнення до державотворчості [*10*, 64]. Міфи про божественне народження мали майже всі народи світу, як арії, так і неарійські народи: арії Індії – від Дьява-Притхіві (парного Божества „Небо-і-Земля”), шумери – від Бога Енкі, германці та скандинави – від Бога Одіна, греки – від Зевса (батька сокровенних езотеричних знань), японці – від Бога Ідзанакі й Богині Ідзанамі, євреї – від Ягве (Єгови).

Арійські, слов’янські, в тому числі й українські, міфи про божественне народження не потребують прив’язки до конкретних історичних осіб – важливий сам принцип, сама міфологема Божественного народження, яка виступає своєрідним релігійним кодом. Віра в божественне походження народу, притаманна етнічним релігіям, демонструє свою феноменальну здатність до виховання повноцінного здорового етносу.

Етнічній релігії притаманне особливе уявлення про свій власний (рідний) макро- і мікрокосм. *Макрокосм* – цілісна система уявлень про будову і закони космосу, а також про людське походження, місце і роль людини в світобудові. Уявлення про будову Всесвіту і його закони (Рита, Права тощо) завжди мають своє етнічне світоглядне і ритуальне вираження в етнорелігії, яке часто не узгоджується зі світовими інтернаціональними релігіями. Іноді ж світові релігії запозичують в етнічних космологічні моделі, наповнюючи їх своїм вже історизованим змістом. Наприклад, Різдво Ісуса Христоса пристосовано до астрономічного свята народження зимового Сонця, а його смерть і воскресіння (християнська пасха), ототожнюється з пробудженням природи навесні (Великдень).

У процесі еволюції людства космологічна форма осмислення умов свого існування у всіх без винятку етносів сформувалась не відразу: „Воно йшло двома паралельними шляхами: еволюцією міфологічної й епічної форм осмислення існування в просторічасі... Властиве древнім моністичне бачення світу включило людину в загальну його картину як органічно пов’язану з ним складову” [*8*, 53].

В етнічних релігійних системах це відобразилося у віруванні, що ціле передує частині, частина знаходить своє пояснення в цілому. Це уявлення породило так зване „антропоморфне моделювання" будови Всесвіту, уявлення його як величезної космічної істоти. Така модель найяскравіше відображена у Ведах. Космогонічний Гімн про Пурушу розповідає про гіганта (*purusha* – людина, чоловік), принесеного Богами в жертву. Він описаний як тисячоглавий, тисячоокий, тисячоногий. З частин його тіла виникли елементи Всесвіту, а також постали чотири касти: з уст – брахман (жрець), з рук – кшатрій (воїн), зі стегон – вайшья (виробник), з ніг – шудра (робітник, раб). За Рігведою: „Справді, Пуруша – це Всесвіт, Який був, і який буде. Він також владарює над безсмертям, Тому що відроджується від жертовної поживи [*9*, X, 90, 2].

В. Шаян, аналізуючи цей гімн Рігведи, запитує: „Може Всесвіт підлягає якимось дивним, незбагненним законам жертви?.. Містерія сотворення є та сама біля розпаленого вогню його жертви, та сама в розпаленім вогні його волі, мислі і чину, та сама, що в макрокосмічному „стань!" Він відкриває єдиний ритм космічної творчості, і на цій основі побудує систему своєї жертви. В основу кожної його жертви ляже думка про паралелізм і магічну тожсамість макро- і мікрокосмосу" [*10*, 847, 862].

В основі жертвопринесення – прагнення появи нового стану світу, творення нової реальності, де жертва є свідомим актом волі і дії, спрямованим на досягнення нового стану. Творчий акт Пуруші, що є водночас і самопожертвою, кладе початок весняним ритуалам жертовного оновлення Всесвіту в усіх арійських релігіях. Як пише М. Еліаде, він „стає прототиповим: з цього часу всі жертвоприношення суть його повторення, що відтворюють жертву, вівтар і навіть наслідки того першого жертвоприношення. Інакше кажучи, відповідно до свого макрокосмічного зразка здійснювана людиною мікроскопічна дія відтворює світ з кожним новим жертвопринесенням, творячи як *in illo tempore*, не тільки всіх живих істот, небесні тіла, три світи і самих Богів, але і субстанцію трьох Вед" [*12*, 222].

Давні арії (індоєвропейці), мали досить розвинене уявлення про природні космопланетарні процеси і ритми, різноманітні форми живої речовини і їх природні функції, про життєдіяльність і деміургічну, перетворюючу роль самої людини. Це відобразилося в уявленнях про макрокосм, як Світове Дерево (Дерево Життя) – універсальний знаковий комплекс, що становить космологічну модель світу.

На думку І. Музики, „Макрокосм космопланетарного середовища на Землі, організованість її біосфери, мікрокосм людини, що віддзеркалює цю організованість у своїх соціально-природних проявах (напр., ритуалах), взаємодія макрокосму і мікрокосму різноманітно інтерпретувалися у традиційному антропоекологічному досвіді. Згодом інтерпретації набули характеру якісних особливостей. Саме ці особливості стали вирішальним фактором у формуванні самобутнього менталітету окремих етносів, визначенні напрямків еволюції їх матеріальної і духовної культури. Насамперед, це стосується становлення, діяльності, мови, символічних форм культури етносів" [*8*, 53].

В. Шаян узагальнює, що кожен етнос є лише частиною в цілісній структурі макрокосму і відіграє роль цеглини, без якої космічна споруда неможлива. Космогонічний міф „є тільки знаряддям, мітометафорою, що має дати вираз філософській ідеї. Макрокосмос – це *sacrificium universale*" [*10*, 865].

В українській етнорелігії збереглися обрядові релікти космогонічного жертвопринесення: спалювання солом'яної ляльки на Масляну (Колодій), спалювання солом'яного Купайла, похорон Ярила, потоплення Марени (на Купайла), ритуальна смерть яких осмислюється як творення нового життя (воскресіння священного).

Етнічний мікрокосм – це „система уявлень, визначених особливостями етнічної ментальності, про будову людини, її психофізіологічну організацію і пов'язані з цим космопланетарні, природно-екологічні фактори" [*8*, 54]. Витоковою ланкою мікрокосму прийнято вважати психофізіологічні стани людини. Уявлення древніх, зокрема грецьких гностиків, візантійців, досвіду культової і обрядової практики шаманів, індотибетського буддизму, даосизму та інших релігійно-культових систем, а також даних біології й психофізіології людини стали основою досліджень етнічного мікрокосму.

Уявлення про людину як мікрокосм, про основні стани її життя були притаманні усім етносам ще за давніх часів, бо вони відповідають уявленням про космопланетарні ритми репродукції самої людини. Це насамперед, вшанування Богів родючості (репродуктивних функцій). У релігійно-культових комплексах і традиціях, складовою яких вони були, концентрувався екологічний досвід і емпіричні знання етнічних груп про періодичність сонячно-місячних циклів та пов'язаних із ними біологічних законів життя і біології самої людини.

Саме через них, на думку П. Флоренського, відбувається „медитативне сходження до Абсолюту", метою якого є злиття мікрокосму людини з „вогняним океаном" універсуму. Під час такого злиття свідомість, як приймач, настроюється на

сприйняття польових аспектів фізичної реальності, які є сукупністю фундаментальних фізичних взаємодій" [*8*, 54].

Український філософ Григорій Сковорода відзначав єдність мікро- і макрокосму в тандемі людини і Бога, їхній взаємній співпраці і взаємопроникненні: „Віруймо, що Бог є в людськім тілі. Є справжній Він у тілі нашім видимім: неречовинний – у речовиннім, вічний – у тліннім, один у кожнім з нас, і цілий у кожнім. Бог у тілі і тіло в Бозі, але не тіло Богом, ані Бог тілом" [*4*, 88].

Як вважають рідновіри, Бог – це такий стан свідомості людини, якого можна досягти, відкривши в собі усвідомлення всієї багатоманітності персональностей і поєднавши це усвідомлення з власним „я". Так, приміром, консерватор Алістер Кроулі вважав, що людина і Бог становлять одне ціле. Мету свого життя він вбачав у тому, щоб „викласти методи, з допомогою яких людина може набути божественності", показати, що „існує лише одне принципове визначення мети будь-якого магічного ритуалу – це союз мікрокосму і макрокосму... або, кажучи містичною мовою, союз з Богом". Подібні думки висловлювали Майстер Екхарт: „Буття Бога повинно бути моїм буттям. Бог і я – ми одне"; Микола Бердяєв: „Відкрити до кінця людину – значить відкрити Бога"; Новаліс: „Ми – діти Бога, небесне насіння. Прийде той день, коли ми будемо тим, чим є наш Отець" [*2*, 30-33].

Таким чином, священний сенс етнічних ритуалів у щорічному повторенні світотворчого ладування Всесвіту, у відтворенні й оновленні цілісної картини світу. Уявлення про те, що без ритуалу не зійде Сонце, не проростуть рослини, не відновиться життя – лежить в основі найдавніших форм релігії. Завдяки відновленню етнічного мікрокосму відбувається психофізіологічна активізація „космічного несвідомого" в людині і етнічному колективі. Переживання ритуального поєднання з Всесвітом (Богом, Богами) з новою силою мобілізує еволюційні резерви етнічної спільноти на досягнення стану священного.

Для такої мобілізації еволюційних резервів важливе значення мають як календарно-обрядові священнодійства, так і тріумфальні церемонії. Тріумфальні обряди широко відомі в релігії давніх греків і римлян. Вони влаштовувались в час величних перемог того чи іншого імператора, як демонстрація його честі й слави, потужності очолюваної ним держави. Такі церемонії належним чином справляли потужний вплив на психо-емоційний стан народу, підвищували рівень пасіонарності окремих індивідів та етносу в цілому. Як ми показали, етнічна релігія має великі духовно-культурні резерви для активізації пасіонарного процесу, які невичерпані ще й сьогодні.

Кожна людина несе в собі свій власний образ Бога, незалежно від того, чи ця людина філософ-богослов, чи простий прихожанин будь-якої церкви. Тому доречно було б розглядати своєрідність людської релігійності як многоликість індивідуальних „засвоєнь" і „відображень" релігійних істин. Таким чином, множинність індивідуальних виражень священного може бути пізнана через аналіз релігійних поглядів особистості, за умови максимально точного відтворення її мікро- і макрокосму, її особистої картини світу. Це власне те, що відображає „суб'єктивний бік релігії".

Зв'язок макро- і мікрокосму переконує в тому, що природа і людина безкінечні і рівнопотужні. Академік В. Вернадський, розуміючи нерозривність зв'язку людини з природою, пояснював сучасний відрив людства від дійсності як штучне явище: „нерозривний і кровний зв'язок всього людства з рештою живого світу забувається, і людина намагається розглядати себе окремо від живого світу буття цивілізованого людства. Та всі такі спроби штучні і неминуче розлітаються, коли ми підходимо до вивчення людини в загальному зв'язку її з усією природою" [*8*, 54].

Лишилось лише визнати причину цієї штучності, яку Ален де Бенуа вбачає в юдаїзмі, християнстві, ісламі, де „ідея творення полягає в радикальній відмінності між творцем і творінням через трансцендентність творця". Таким чином, Єгова неначе викинув світ із себе, тому світ уже не є частиною Бога. Далі філософ пише: „Отже, відносини між Богом і світом – це відносини причинності, а не тотожності і не прямої еманації. Біблія відкидає будь-яку іманентність, будь-які еманації, будь-який пантеїзм, будь-яку ідею безперервного зв'язку між першопричиною і її породженням" [*1*, 23].

Ф. Ніцше вважав, що християнство відірвало Бога від природи і перетворило його у ворога життя, в той час, як Бог насправді – є утвердженням життя і захоплення життям. Нерозривний зв'язок мікро- і макрокосму щоразу з новою силою доводить феноменальні властивості етнічних релігій, вічно живих і зрозумілих на кожному етапі існування своїх етносів. Тільки в язичницьких релігіях Всесвіт одухотворений, його душа божественна, а його сутність – у самому його існуванні. Світ не створений, він вічний і незнищенний. Душа людини – частинка божественної субстанції. Етнічні релігії, за А. Бенуа, здатні вилікувати світ від „монотеїстичного прокляття... засипати онтологічне провалля, що відокремлює Бога від його

творіння, повернути життю його суперечливу різноманітність” [*1*, 24].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бенуа А.* Язычество // Атака. – № 99. – С. 16 – 24.
2. *Буше К.* Радикальный реакционер // Атака. – № 99. – С. 30 – 33.
3. *Геродот.* Історії в дев’яти книгах. – К.: Борисфен, 1993. – 576 с.
4. *Гримич М.* Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К.: , 2000. – 380 с.
5. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
6. *Классен Е.* Новые материалы для древнейшей истории славян вообще и славяно-русов до Рюриковского времени… – С.-Пб.: Питер, 2003. – 244 с.
7. *Лозко Г.* Велесова Книга. Волховник: Літературний переклад, релігієзнавчий коментар, словник на 8500 слів. – К.: Такі справи, 2002. – 368 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Генеза, 1996. – 942 с.
9. *Ригведа.* Мандалы IX–X / Под ред. Т. Я. Елизаренкова. – М., 1999.
10. *Шаян В.* Віра Предків Наших. – Канада: Гамільтон, 1987. – 894 с.
11. *Шаян В.* Григорій Сковорода – лицар святої борні. – Лондон – Торонто, 1973. – 111 с.
12. *Элиаде М.* Священные тексты народов мира. – М: Логос, 1998. – 624 с.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2006